

MÜHAZİRƏ 4

Bitki ekologiyasının əsas elementləri.Bitki inkişafına təsir edən əsas ekoloji amillər. Bitkilərin introduksiyası.

Bitkilərin həyat forması. Fitosenologiyanın elementləri.Bitki qruplaşmaları, onların formalaşması.

Yer kürəsinin bitki zonaları və bitki örtüyünün əsas tipləri.Azərbaycan florasının elementləri.

Bitki ekoloqiyası

Ekologiya(yunan -oἶκος- məskan, ev) deyildikdə ətraf mühitlə canlı aləm arasında qarşılıqlı təsir başa düşülür. Bitkilər daim ətraf mühit amillərinin təsirinə məruz qalır, özləri də ətraf mühitə müəyyən təsir göstərirlər.

Ekoloji amillərə, yəni bitkilərə təsir göstərən amillərə:

- iqlim amilləri;
- torpaq və ya edafik amillər;
- biotik amillər;
- antropogen amillər;
- ortoqrafik və ya relyef amilləri;
- tarixi amillər aiddir.

İqlim amillərinə su, işıq, temperatur və hava daxildir.

SU AMILI

- Su bitki orqanizmi üçün çox vacib maddə olub, bütün fizioloji proseslər suyun iştirakı ilə gedir. Suyun qatışmaması fizioloji proseslərin pozulmasına və çox zaman bitkinin məhvinə gətirib çıxardır. Bitkilər suyu həm torpaqdan, həm də havadan qəbul edirlər. Su rejimindən istifadə etmələrinə görə bitkilər aşağıdakı qruplara bölünür:
- **Hidrofitlər** – suda yaşayan çiçəkli bitkilərdir, Afenxima toxumasının olması, köklərin sorucu funksiyasını itirməsi, yarpaqların toxumalara differensiasiya olunması bu bitkilər üçün xarakterik xüsusiyyətlərdir.
- **Higrofitlər** – sulu torpaqda və kölgəli yerlərdə bitən bitkilərdir. Epidermisi, sütunvari parenximi və kökləri yaxşı inkişaf etmişdir. Kutikulası nazik, yarpaqları isə iridir.
- **Mezofitlər** – orta dərəcəli rütubət sevən bitkilərdir. Ən geniş yayılan qrupdur. Yağışdan və yeraltı sulardan istifadə edirlər.
- **Kserofitlər** – quraqlıq torpaqda bitən bitkilərdir. Bu bitkilər üçün xarakterik əlamətlər hüceyrə divarının qalınlaşması, ağızcıqların çox olması, sütunvari hüceyrələrin çoxçəpgəli olması, damarlanmanın yaxşı inkişaf etməsidir. **Sukulent bitkilər** də kserofitlərə aiddir. Onların toxumaları çox miqdarda suyu özlərində yığıb saxlamaq xüsusiyyətinə malikdirlər.

Temperatur və ya istilik

- Mühüm ekoloji amildir. Bitkilərdəki böyümə və inkişaf prosesləri, fotosintez, transpirasiya, maddələrin kimyəvi çevrilmələri müəyyən temperaturda baş verir və temperaturla sıx bağlıdır. Temperatur və rütubət yüksək olan yerlərdə, məs. tropiklərdə bitkilərin böyüməsi sürətli gedir və bitki aləmi zəngin olur. İsti və quru havada bitkilər vegetasiya fazalarını tez keçirmə vaxtından əvvəl çiçəkləyir, lakin onların boyu isə kiçik qalır.
- Temperaturun azalması köklərin sorma fəaliyyətini zəiflədir, ona görə də payızda havanın və torpağın temperaturu azaldıqca, bitkilər yarpaqlarını tökür. Yer kürəsində temperatura tələbatına görə bitkilər qurşaqlara bölünmüşlər. Şimalda istiliyin az, soyuğun çox olmasına baxmayaraq, bitkilər vegetasiya dövrünü adi qayda üzrə keçirlər.
- Əksər tropik bitkilər temperaturun azacıq aşağıya düşməsinə belə tab gətirmirlər. Məsələn, kakao ağacı + 10C istidə məhv olur.
- İstiliyə tələbatına görə bitkilər **isti sevən** və **soyuğa davamlı** və ya krioofil olmaqla 2 qrupa bölünür.
- Əksər bitki növləri isə, orta temperaturu sevən bitkilərdir.
- **Pirofit** bitkilər də mövcuddur ki, onların toxumlarının yayılması üçün odun olması zəruridir

İşıq amili

Bitkilərin, xüsusilə, yaşıl bitkilərin həyatında mühüm rol oynayır. İşıqsız bitkilərin həyat sürməsi qeyri mümkündür. Işığın iştirakı ilə fotosintez kimi fəvqəl proses gedir, günəş enerjisi kimyəvi enerjiyə çevrilir, atmosfer oksigenlə zənginləşir, canlıların həyat fəaliyyətləri üçün vacib olan qida maddələri yaranır. Işıq transpirasiya, mineral qidalanma, böyümə proseslərinə və ümumiyyətlə bitkidə gedən bütün fizioloji proseslərə təsir göstərir.

Müxtəlif bitkilərin işığa olan tələbatı müxtəlifdir. Bu cəhətdən bitkiləri ışığı sevən və ya hemofitlər, kölgəlik sevən və ya stiofitlər və kölgəyə davamlı olmasıyla 3 qrupa bölünürlər.

Hava və külək amilləri

- Hava mürəkkəb tərkibə malikdir. Havadakı qazlardan ekoloji cəhətdən əhəmiyyətli CO₂ və O₂-dir. CO₂ fotosintez, O₂ isə, tənəffüs üçün vacibdir.
- Hava şəraitinin bitkilərin inkişafına təsiri böyükdür. Havada olan sirkə turşusu, etilen, aseton və s. qazlar, ümumiyyətlə, atmosferin çirklənməsi bitkilərə mənfi təsir göstərir, bəzən onların məhvində səbəb olur.
- Küləyin də bitkilərə, xüsusilə, transpirasiyaya təsiri böyükdür. Quru və isti küləkdə bitkilərin toxumaları susuzlaşır, su balansını pozulur və nəticədə tumurcuqlar məhv olurlar. Nəmli isti külək bitkilərin yaxşı inkişafına şərait yaradır.
- Bitkilərin küləyə daim məruz qalan tərəfində gövdələrdə budaq əmələ gəlmir və belə bitkilərin yərüstü hissəsi “bayrağa” bənzər olur.
- Külək bitkilərin toxum, meyvə və sporlarının təbiətdə yayılmasında iştirak edir.

Edafit və ya torpaq amilləri

- Torpaq amillərinin bitkilərin yaşayışına olduqca böyük təsiri vardır. Bitkilər orqanizmləri üçün lazım olan suyu və mineral maddələri torpaqdan alırlar. Ona görə də torpağın tərkibinin, strukturunun, fiziki halının, temperaturunun, afasiyanın, rütubətinin bitkilərin həyatında mühüm əhəmiyyəti vardır. Bitkilərin kök sisteminin quruluşu və inkişafı torpağın strukturu ilə bağlıdır, torpağın quruluşu, fiziki-kimyəvi xassələri isə bitkilərdən asılıdır.
- Bitkilərdə gedən biokimyəvi, fizioloji və mikrobioloji proseslər, həmçinin köklərin böyüməsi torpağın PH-dan asılıdır. Bəzi bitkilər turşuluğu çox olan torpaqlara, digərləri neytral torpağa, bəziləri isə qələvili torpağa uyğunlaşmışlar.
- Bitkilərin mineral qidalanması torpaqdakı duzlar hesabına baş verir. Ca, Mg, K, Fe elementlərinin müəyyən kombinasiyası çox vacibdir. Kalsiumun torpağın fiziki-kimyəvi xassələrinə təsiri böyükdür. Onun çatışmazlığı torpağın turşuluğunu artırır, bitkilərdə isə, Ca sitoplazmanın kolloid vəziyyətinə təsir göstərir. Kalsiumu sevən bitkilər **kalsefil** bitkilər adlanır. Elə bitkilər də vardır Ca onlara mənfi təsir göstərir. Onlara **kalsefob** bitkilər deyilir.
- Digər makro və mikroelementlərin də bitkilərə təsiri böyükdür. Məsələn, Mg xlorofilin tərkibinə daxildir və fotosintezdə iştirak edir.
- Bəzi bitkilər Na elementi ilə zəngin olan torpaqlarda da həyat sürür və mühitə yaxşı uyğunlaşırlar. Belə bitkilərə **qalofit** bitkilər deyilir. Məsələn, şoran səhralıq yerlərdə bitən bitkilər.
- Torpaqları bərkiməmiş qumlu səhralarda bitən bitkilərə **psammofit** bitkilər deyilir. Belə bitkilərin kökləri çox iri və uzun olur (20 m-ə qədər). Məsələn, cusqun bitkisi.

Biotik amillər

- İnsan, heyvan və bitkilərin bir-birlərinə göstərdiyi təsirlər **biotik** amillərə aiddir. Belə orqanizmlərin cəmi **biosenoazluq**, onların bir-birilə olan əlaqəsi **biosenoaz** adlanır.
- Ali bitkilərin həyatında və onların yayılmasında heyvanların böyük ekoloji rolu vardır. Onlar bitkilərə birbaşa və dolayı yolla təsir edirlər. Heyvanlar (həşəratlar, quşlar və s.) çiçəklərin tozlanması və mayalanmasında, meyvə və toxumaların təbiətdə yayılmasında, beləliklə, bitkilərin çoxalması və yer üzərində yayılmasında geniş iştirak edirlər. Heyvanlar torpağın xassə və strukturunun dəyişilməsində də mühüm rol oynayırlar.
- Bitkilərin bir-birlərinə olan münasibəti və təsiri müxtəlifdir. Bitkilərin qarşılıqlı əlaqəsində hər 2 tərəf mənfəət olarsa **simbioz**, yalnız bir tərəf mənfəət hasil edərsə, **birtərəfli mənfəət** adlanır.
- Ali bitkilərlə göbələklər, bakteriyalarla paxla meyvəli bitkilər, yosun və göbələklər arasında olan əlaqələr simbiotik əlaqədir.
- Birtərəfli mənfəət alan bitkilərə isə, parazit bitkiləri, məsələn, öskəotunu misal göstərmək olar.
- İnsan öz yaradıcılığı ilə bitki aləminə, həm müsbət, həm də mənfə təsir göstərir. Bitkiləri becərərək onların areallarını genişləndirir, yeni çeşidlər yaradır, yeni iqlim şəraitinə uyğunlaşdırılmasını həyata keçirir. Lakin, yeni sənaye müəssisələrinin yaradılması, zərərli tullantıların ətraf mühitə atılması, nüvə silahlarının sınaqlarının keçirilməsi bitki aləminə böyük zərər yetirir.

BITKILƏRİN INTRODUKSIYASI

- Bitki müəyyən dərəcədə dəyişmiş iqlimə və edafik şəraitə uyğunlaşmaq qabiliyyətinə malikdir. Lakin bu uyğunlaşma müxtəlif bitki üçün müxtəlifdir. Bitki növünün bir rayondan başqa yeni rayona keçirilməklə becərmək üsulu introduksiya adlanır. Əgər introduksiya eyni, yəni vətəninə olduğu ekoloji şəraitdə aparılırsa, belə becərmə üsulu **naturalizasiya** adlanır. Əgər yeni rayonun kompleks ekoloji və təbii-tarixi şəraiti bitkinin vətəninə şəraitindən az və ya çox dərəcədə fərqlənirsə, belə becərmə üsulu **iqlimləşdirmə** adlanır. Yeni iqlimə uyğunlaşdırma yeni mühütdə yeni əlamətlər qazanmağa imkan verir. Lakin bəzi alimlərin fikrincə naturalizasiya və iqlimə uyğunlaşdırma arasında heç bir fərq yoxdur. Çünki yeni mühütdə düşmüş hər bir bitki orqanizmində həmin mühütdə müəyyən uyğunlaşma gedir, yəni introduksiya əslində bitkinin yeni iqlimə uyğunlaşdırılmasıdır.

Bitkilərin həyat formaları

Məşhur danimarka botaniki K. Raunkier tərəfindən təklif edilmiş bitki həyat formalarının təsnifatı ilin soyuq

və ya quru şəraitinə uyğunlaşma səciyələrinin üzərində qurulmuşdur. Bu əlamətlərin qruplaşması nəticəsində alim onları 5 qrupa bölüb:

1. Fanerofitlər(Ph)-bu bitkilərin tumurcuqları az və ya çox dərəcədə torpağın üzərində yerləşir və qışda yalnız tumurcuq yarpaqcıqları ilə qorunur. Bunlara ağac və kollar aiddir.
- 2.Xamefitlər(Ch)-bu bitkilərin tumurcuqları torpaq səthindəki 25-50 sm hündürlükdə yerləşir və adətən qışda qar örtüyü ilə qorunur. Bura həmişəyaşıl və yayda yaşıl kollar aiddir.
- 3.Hemikriptofitlər(Nh)-bu bitkilərin tumurcuqları torpağın səthinə çox yaxın yerləşir, qışda onların yerüstü zoğları tamamilə və ya qızmən məhv olur. Əksər çoxillik otlar, yarımkol və yarımkolcuqlar bura aiddir.
- 4.Kriptofitlər(K)- bu bitkilərin tumurcuqları torpaqda və ya suda (su bitkiləri üçün) müəyyən dərinlikdə yerləşir. Bura su bitkiləri və qısa inkişaf dövrü ilə səciyələnen kökümsovlu və soğanaqlı bitkilər aiddir.
- 5.Terofitlər(Th)-torpaqda toxum şəkilində qışlayan birilliklərdir. Bura bir çox alaq bitkiləri daxildir.

Fitosenologiya və ya geobotanika

- Fitosenologiya və ya geobotanika bitki örtüyündə və bitki qruplaşmalarında olan bitkilərin bir-biri ilə və xarici mühitlə əlaqəsini öyrənir. Qruplaşmalar sadəcə yığım olmayıb, bitkilərin qanunauyğun yaşayış formasıdır. Qruplaşmalarda bitkilər bir-birlərinə uyğunlaşmış həyat sürürlər. Uyğunlaşma eyni zamanda ekoloji mühitlə də gedir. Fitosenoz daim inkişaf edir, dəyişir, onun bir forması başqası ilə əvəz olunur.
- Fitosenozda rəqabət eyni növə daxil olan fərdlər arasında, eyni səviyyədə qidalanan və günün şüalarında istifadə edən bitki növləri arasında baş verir. Kökləri müxtəlif yerləşən növlər arasında rəqabət baş vermir. Torpağın eyni layında bir çox növlərin kökləri yerləşdikdə isə rəqabət kəskinləşir.
- Torpağın üst qatında da işığa tələbata görə bitkilər qruplaşırlar. Bəzi növlər yuxarı yarusda yerləşir və işıqsevən bitkilər adlanırlar, bəziləri orta yarusda yerləşir, üçüncü qrup bitkilər isə, aşağı yarusda yerləşir və kölgəsevən bitkilər adlanırlar. Ən aşağı yarusda adətən ibtidai bitkilər: göbələklər, yosunlar və s. yerləşirlər.
- Çox bitki növü olan fitosenozda hökmran növ **edifikator**, ona nisbətən az yayılan növ **subedifikator** adını daşıyır.
- Bəzi fitosenozlar təbii antropogen və ya insanın iştirakı ilə əmələ gələ bilər. Məsələn, kənd təsərrüfatı bitkiləri, süni yaradılmış meşə zolaqları, otlar sahələri və s.
- Fitosenoz il ərzində dəyişir və müxtəlif dövr keçirir. Fitosenozdakı bəzi növlər yazda çiçəklədiyi halda, digər növlər oyanma dövrü keçirir, bəzi bitki növləri yayın axırında yarpaq və toxumlarını tökdüyü halda, digər bitki növü isə, çiçək açmağa başlayır.
- Fitosenoz keyfiyyətə daim dəyişir. **Bitki qruplaşmasının klimaksı** -bitki örtüyünün stabil vəziyyətidir. İqlim və torpaq şəraitinin dəyişməsi, fitosenozun həmin şəraitə uyğunlaşması, növün və fitosenozun uzun ömür sürməsinə və yeni növün əmələ gəlməsinə səbəb olur.
- Müəyyən ərazidə bitən fitosenozun növ cəmi ərazinin **bitki örtüyü** adlanır.
- **Bitki örtüyünün kontinuumu** -bir bitki qruplaşmasının digərinə ehmal keçidi deməkdir.
-

Fitosenozun növləri

- Meşə fitosenozu

- Bataqlıq fitosenozu

Bitki örtüyünün formalaşmasına iqlimin təsiri xüsusi vaxtdır və bundan asılı olaraq bitki örtüyü aşağıdakı tiplərə bölünür:

- **Bitki örtüyünün tipləri**
- Quruda həyat sürən bitkilərin aşağıdakı əsas tipləri mövcuddur:
- **Rütubətli tropik meşələr.**
- Cənubi Amerika, Hindistan, İndoneziya, Hindirin, Afrikanın ekvatorial zonası
- və s. yerlərdə yayılmışlar. Növ tərkibi çox zəngindir. Məsələn, Yava adasında 165 növ ağac, 36 növ kol və ot bitkiləri, 65 növ liana vardır. Tropik meşələrdəki bitkilər adətən həmişə yaşıl olurlar. Mərsin, paxlalılar, sədo, dəfnə, boyaqotu fəsilələrinin nümayəndələrinə, həmçinin palma, bambuk, ayıdöşəyi kimilər və s. bitkilərə bu meşələrdə təsadüf edilir.

- **Yarpağını tökən tropik meşələr**

- Quru iqlimli tropik zonalarda – Mərkəzi və Cənubi Amerikada, Şərqi və Cənubi Afrikada, Hindirində, Hindistanın mərkəzi rayonlarında və s.-də yayılmışla

- **Yayda yaşıl yarpaqlı meşələr**

- Bu meşələr mülayim iqlimli rayonlarda – SNQ-nin Avropa hissəsində, Krımda,
- Qafqazda, Orta Asiyada, Şimali Amerikada, uzaq Şərqdə yayılmışlar. Bu meşələrdəki ağaclar qışda yarpağını tökürlər. Palıd, fıstıq, cökə, tozağacı, qızılağac, qovaq növləri az meşələrdə üstünlük təşkil edirlər. Kol liana, mayasarmaşığı, yabanı üzüm, daş sarmaşığı kimi bitkilər də bu meşələrdə geniş yayılmışlar.

- **İynəyarpaqlı meşələr**

- Mülayim iqlimli və şimal zonalarında: Şimali Amerikada, SNQ-nin orta və
- şimal zonalarında, həmçinin Krımın, Qafqazın, Orta Asiyanın dağlıq zonalarında yayılmışlar. Küknar və şam ağacları meşələrdə üstünlük təşkil edir.

- **Çöllük (düzənlik və ya bozqır) bitkiləri**

- Yağıntılar az olan ərazilərdə - Avropa, Asiya və Şimali Amerikanın mərkəzi rayonlarında yayılmışlar. Kserofit ot bitkiləri ilə səciyyələnir. Paxlalıların nümayəndələri, cırmıq, bəzi söcanaqlı bitkilər və s. onların arasında təsadüf edilir. Bitki qruplaşmalarının əsasən xüsuyətləri-şaxtaya dözümlü kserofitlərdən (quraqlığa dözümlü otlardan)

- **Savannalar.**

- Ekvator, Cənubi Amerika və Cənubi Afrikanın bir çox vilayətlərində təsadüf
- olunur. Onlar hündür ot bitkiləri ilə xarakterizə olunur, bəzi yerlərində quraqlığa davamlı xırda ağac və kol bitkiləri bitirlər. Ot bitkilərindən taxılkimilərin nümayəndələrinə, ağac bitkilərindən akasiya, palma, baobab və d.-nə təsadüf edilir.

- **Çəmənliklər.**

- Yay sakitlik dövrü olmayan mezofil və hiqrofil çoxillik ot bitkilərinin bitki qruplaşmalarında olmasının üstünlük təşkil etməsi bu tip bitki örtüyünün əsas xüsusiyyətidir. Çoxillik ot bitkilərindən təşkil olmuşdur. Taxıl və cil fəsiləsinin bitkiləri çəmənliklərin tərkibində üstünlük təşkil edirlər. Çəmənliklər meşəliklərdə, dağların alp və subat zonasında yerləşirlər.

- **Səhra bitkiləri (bitki örtüyü)**
- Afrika, Orta Asiya, Ərəbistan və Meksikada rast gəlinir. Səhra üçün yağıntının
- az olması, yayda yüksək temperaturun və quru havanın olması xasdır. Səhralarda bitkilər ya heç olmur, ya da çox seyrək bitirlər. Yovşanın, şoranotunun növləri səhra bitki örtüyü üçün səciyyəvidir. Quru səhralardan başqa soyuq səharalar da vardır ki, onlar da yüksək dağlıq və arktik zonalarda yerləşirlər. Bu səhralar üçün bəzi çiçəkli bitkilər, şibyələr, yosunlar, mamırlar səciyyəvidir.

- **Tundralar və alp bitki örtüyü**
- Tundralar subarktik və arktik bölgələrdə, alp bitki örtüyü isə, yüksək dağlıq
- zonalarda yayılmışlar. Bu yerlərin çox sərt iqlimi olduğundan, bitkilərin vegetasiya dövrü 2 aya qədərdir. Bitki örtüyü əsasən ağacların olmaması və kol bitkiləri, otlar, mamır və şibyələrdən ibarət olması ilə səciyələnilir..

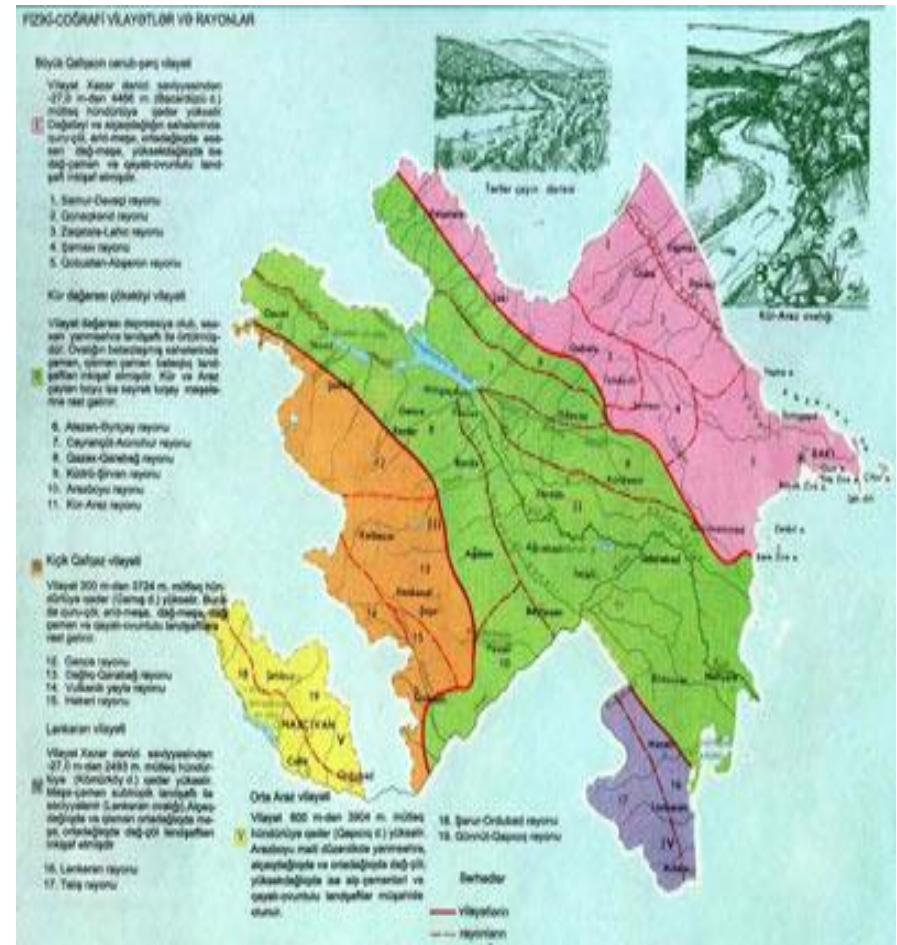

Bataqlıq bitki örtüyü

- Bataqlıq üçün çox rütubətlik səciyyəvi xüsusiyyətdir. Bataqlıqlarda adətən ot bitkiləri, torf mamırı və digər mamırlar, toz ağacının kol formaları, söyüd növləri, ladankolu, cil və s. həyat sürürlər.

- Respublikanın ərazisində müxtəlif relyef formalarına uyğun landşaft kompleksləri vardır. Ona görə də burada bir-birindən fərqlənən fiziki-coğrafi vilayətlər ayrılır. Böyük Qafqaz, Kiçik Qafqaz, Kür-Araz, Lənkəran və Orta Araz ölkədə ayrılan fiziki-coğrafi vilayətlərdir. Onlara bəzən təbii vilayətlər də deyilir.
- Azərbaycanın fiziki-coğrafi vilayətlərə ayrılması, onların rayonlara bölünməsi zamanı geomorfoloji strukturlar və landşaft elementlərinin ümumiliyi əsas amil kimi nəzərə alınır. Onların əsasında burada Böyük Qafqaz və Kür-Araz fiziki-coğrafi vilayətlərinin daxil olduğu Qafqaz bölgəsi, Kiçik Qafqaz, Lənkəran və Qrta Araz (Naxçıvan) fiziki-coğrafi vilayətlərinin aid edildiyi Ön Asiya bölgəsi ayrılır. Onlar isə fiziki-coğrafi rayonlaşmada daha kiçik bölgülər sayılan 5 fiziki-cografi vilayətə və 19 fiziki-coğrafi rayona bölünür.

Fiziki-coğrafi vilayətlər və rayonlar.

I. Böyük Qafqaz fiziki-coğrafi vilayəti.

1. Samur-Dəvəçi rayonu,
2. Qonaqkənd rayonu,
3. Zaqatala-Lahıc rayonu,
4. Dağlıq Şirvan (Şamaxı) rayonu,
5. Qobustan-Abşeron rayonu

II. Kür çökəkliyi fiziki-coğrafi vilayəti.

1. Acınohur-Ceyrançöl rayonu,
2. Alazan-Əyriçay rayonu,
3. Qazax-Qarabağ rayonu,
4. Küdrü-Şirvan rayonu,
5. Arazboyu maili düzənliklər rayonu,
6. Mərkəzi Aran rayonu

III. Kiçik Qafqaz fiziki-coğrafi vilayəti.

1. Gəncə dağları rayonu,
2. Qarabağ dağları rayonu,
3. Qarabağ vulkanik yaylası rayonu,
4. Həkəri rayonu

IV. Lənkəran fiziki-coğrafi vilayəti.

1. Lənkəran rayonu,
2. Talış dağları rayonu

V. Orta Araz (Naxçıvan) fiziki-coğrafi vilayəti.

1. Şərur-Ordubad rayonu,
2. Naxçıvan dağları (Günnüt-Qapıcıq) rayonu

Azərbaycanın florası

Azərbaycan Respublikasının ərazisi zəngin flora ilə malikdir. Nisbətən böyük olmayan ərazidə dünyada rast gəlinən bütün bitki tiplərinin demək olar ki, hamısı respublikamızda yayılmışdır. Azərbaycanda bitən təxminən 4500 növ ali, sporlu çiçəkli bitkilər 125 fəsiləyə 920 cinsdə birləşir. Növlərin ümumi sayına görə Azərbaycanın florası Qafqazın başqa respublikalarına nisbətən xeyli zəngindir. Bu bitkilərdən 200-ə yaxın növ ofisial dərman bitkiləridir.

Respublikada rast gəlinən bitki növləri Qafqazda bitən bitki növlərinin ümumi miqdarının 66%-ini təşkil edir. Qafqaz və başqa regionlarda geniş yayılmış bitki növləri ilə yanaşı Azərbaycan florasında kifayət sayda yalnız Azərbaycan və onun nisbətən kiçik rayonları üçün xarakterik olan 172 endemik bitki növləri də vardır. Bitki örtüyünün yayılmasını regionun fiziki-coğrafi cəhətdən formalaşması, müasir torpaq iqlim şəraiti, şaquli zonalıq və bir sıra digər amillər də şərtləndirir. Belə ki, respublikanın ərazisində 200 metrlik yüksəkliklərə kimi səhra və yarımsəhra bitki tipləri və su bitkiləri yayılmışdır. Səhra tipli bitki qruplaşmalarına əsas etibarilə Xəzər sahilində, cənub-şərqi Şirvanda, Mil, Muğan və Şirvan düzlərində rast gəlinir. Torpağın düzlülüğündən asılı olaraq burada qaratoran, şahsevdi, ətli, şoran, qışotu bitkiləri yayılmışdır. Yarımsəhra bitki örtüyü Şirvan, Səlyan, Muğan, Mil və Qarabağ çöllərində və eləcə də Ceyrançöl, Qobustan və Arazboyu düzənliklərdə geniş sahə tutur. Kür-Araz, Qobustan və Ceyrançöldə zonal formasıya olaraq yovşan yarımsəhrası sahə etibarilə üstünlük təşkil edir. Başqa formasıyalardan qarağan (Kür-Araz) və dəniz (Qobustan, Naxçıvan) formasıyaları daha səciyyəvidir. Yarımsəhralarda çox sayılan digər bitkilər: soğanaqlı qırtıcı, yapon tonqalotu, bərk quramat, şərq bozağı, çilingburnu, taxıl otları və bir sıra şoranlıq (çərən, şahsevdi, sarıbaş, qışotu və s.) otlarıdır. Bu sahələr üçün unikal olan tuqay meşələridir. Əsasən, Kür, Araz və Qabırçı çayları vadilərində yayılan meşələrin əsas ağacları palıd, ağcaqayın, göyrüş, söyüd və s. ibarətdir. Böyük Qafqaz və Kiçik Qafqaz dağətəyi düzənliklərində 200 m-dən 600-700 m, bəzən 1200 metrədək olan hündürlükdə əsasən bir və çoxillik kserofit bitkilər və kollar yayılmışdır. Daha yüksəkdə yuxarı sərhədi 1800-2200 metrə məhdudlaşan sahələr meşələrdən ibarətdir. Azərbaycan Respublikası ərazisinin ümumi sahəsi 86,6 milyon hektardır. Azərbaycan meşələrinin ümumi

sahəsi isə 1213,7 min hektardır. Bundan meşə ilə örtülü sahə 989,5 min hektar təşkil etməklə, ümumi ərazinin 11,4% qədərədir. Hər adam başına təqribən 0,12 ha meşə sahəsi düşür ki, bu da ümumdünya miqyasında götürülən müvafiq orta rəqəmdən 4 dəfə (0,48 ha) azdır. Azərbaycanda meşələr sahəcə az olsalar da növ zənginliyi ilə məşhurdur. Burada 435 növ ağac və kol bitir, onlardan da 70-i endemik növlərə aiddir. Bütün respublika ərazisi üçün enliyarpaqlı meşələr səciyyəvidir. Bu tip meşələr Böyük və Kiçik Qafqazın, Talış dağlarının alçaq və orta dağlıq hissələrində geniş yayılmışdır. Xüsusilə onlar 600-1600 m mütləq yüksəkliklərdə çox yerdə vahid qurşaqlar yaradır. Qalan sahələrdə talalar, dar zolaqlar şəklində saxlanılır. Meşələr əsas üç ağac növlərindən - fıstıq, vələş və palıddan ibarətdir. Onlar bütün meşə örtüyünün 86,2 faizini təşkil edir. Bunlardan başqa, ağcaqayın, qarağac, cökə, qızılağac, qovaq, yalanyarpaq, söyüd və s. enliyarpaqlı ağaclar bitir. İynəyarpaqlı meşələr respublika meşələrinin 1,7 faizini təşkil edir. Azərbaycanda təbii halda inkişaf edən 107 ağac növündən 7-si iynəyarpaqlı ağaclardır. Onlara Avropa qaracökəsi, Eldar şamı, qarmaqvari şam, çoxmeyvəli, ağır iyli qırmızı və uzunqövdəli ardıc ağacları daxildir. Azərbaycan Respublikası bir çox nadir və kol növlərinin vətəni sayılır. Qaracökə üçüncü dövrün reliktd bitkisi kimi meşələrin nadir incisidir. Bu ağac Böyük Qafqazın Cənub (Qəbələ rayonu), cənub-şərq (Pirqulu, Şamaxı rayonu) hissəsində yayılmışdır. Gecböyüyən, lakin uzunömürlü qaracökə heç vaxt geniş sahələri əhatə etməyib. Eldar şamının vətəni Azərbaycandır, yayılma arealı isə Ceyrançöl ön dağlığının Eldar oyuğu sahəsidir. Talış dağlarında bitən üçüncü dövrün reliktd və nadir ağaclarından dəmirağac, Lənkəran akasiyası, şabalıdyarpaq palıd, azat, Qafqaz xurması, şümşad, yalanqoz, Hirkan ənciri, Hirkan ağcaqayını və s. təbiətin nadir inciləridir.

Diqqətinizə görə sağolunuz!

*ATU-nin farmakoqnoziya və botanika
kafedrasının dosenti
Nərgiz Həbib qızı Məmmədova*